ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

ARAB TILIDA MUBTADO VA XABARNING MOSLASHUVI

Isoqulova Dildora
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 3-kurs talabasi
doi.org/10.5281/zenodo.20439036

Annotatsiya. Mazkur maqolada arab tilidagi mubtado va xabarning grammatik moslashuvi masalasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda mubtado va xabarning jins, son hamda aniqlik jihatidan moslashuv xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ismiy gap tarkibidagi grammatik munosabatlar, xabarning turlari va ularning gap mazmuniga ta’siri misollar asosida yoritiladi. Maqolada arab tili grammatikasidagi moslashuv hodisasining nazariy va amaliy ahamiyati tahlil qilinadi hamda ushbu mavzuning arab tilini o‘rganish jarayonidagi o‘rni ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: arab tili, nahv, mubtado, xabar, moslashuv, ismiy gap, grammatika, muzakkar, muannas, grammatik munosabat

KIRISH: Arab tili dunyodagi eng qadimiy va boy grammatik tizimga ega bo‘lgan tillardan biri hisoblanadi. Ushbu til grammatikasida gap bo‘laklari o‘rtasidagi munosabat va moslashuv masalasi muhim o‘rin egallaydi. Ayniqsa, ismiy gap tarkibidagi mubtado va xabarning o‘zaro grammatik bog‘liqligi nahv ilmining asosiy mavzularidan biri sanaladi. Mubtado va xabar gapning mazmuniy va grammatik asosini tashkil qilib, ular o‘rtasidagi moslashuv gapning to‘g‘ri tuzilishi hamda ma’noning aniq ifodalanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Arab tilida mubtado odatda gapning bosh bo‘lagi sifatida kelib, xabar orqali uning mazmuni to‘ldiriladi. Ushbu ikki bo‘lak o‘rtasida jins va son jihatidan moslashuv kuzatiladi. Xususan, mubtado muzakkar yoki muannas shaklda kelishiga qarab xabar ham unga mos ravishda qo‘llanadi. Shuningdek, birlik, ikkilik va ko‘plik shakllarida ham grammatik moslik saqlanishi zarur hisoblanadi. Mazkur moslashuv qoidalari arab tilidagi ismiy gaplarning grammatik mukammalligini ta’minlaydi.

Nahv olimlari mubtado va xabar masalasiga alohida e’tibor qaratganlar. Chunki ushbu mavzu arab tilida gap qurilishi, i‘rob va grammatik munosabatlarni tushunishda muhim nazariy asos vazifasini bajaradi. Qur’oni karim oyatlarida, hadis matnlarida hamda mumtoz arab adabiyotida mubtado va xabarning turli ko‘rinishlari keng qo‘llangan bo‘lib, bu holat mavzuning amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Mazkur maqolada arab tilidagi mubtado va xabarning moslashuv xususiyatlari tahlil qilinadi. Jumladan, jins va son jihatidan moslashuv, xabarning asosiy turlari hamda ayrim istisno holatlar misollar asosida yoritiladi. Shuningdek, ushbu grammatik hodisaning arab tilini o‘rganishdagi ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

ASOSIY QISM: Arab tilida ismiy gap asosan ikki muhim bo‘lakdan tashkil topadi: mubtado (المبتدأ) va xabar (الخبر). Mubtado gapning boshlanishida keluvchi hamda haqida ma’lumot berilayotgan so‘z bo‘lsa, xabar mubtado haqida hukm va ma’lumot bildiruvchi qism hisoblanadi. Ushbu ikki bo‘lak o‘zaro mazmuniy va grammatik jihatdan chambarchas bog‘langan bo‘ladi. Nahv ilmida mubtado odatda marifa holatda keladi va ko‘pincha bosh kelishikda (مرفوع) bo‘ladi. Xabar ham mubtadoga bog‘liq holda marfu’ holatda qo‘llanadi. Masalan:

الطالبُ مجتهدٌ “Talaba tirishqoqdir.”

Mazkur gapda:

الطالبُ — mubtado; مجتهدٌ — xabar hisoblanadi.

Har ikkisi ham marfu’ holatda kelgan. Bundan tashqari, mubtado muzakkar birlik shaklda bo‘lgani sababli xabar ham muzakkar birlik shaklda qo‘llangan.

Yana bir misol:

البنتُ ذكيةٌ “Qiz aqllidir.”
Bu gapda: البنتُ — muannas birlik mubtado; ذكيةٌ — muannas birlik xabar.

Ko‘rinib turibdiki, xabar mubtadoga jins jihatidan moslashgan. Arab tilida mubtado va xabar o‘rtasidagi moslashuv gapning grammatik to‘g‘riligini ta’minlaydi. Agar moslashuv buzilsa, gap grammatik jihatdan noto‘g‘ri hisoblanadi. Masalan:
الطالبةُ مجتهدٌ
Bu gap noto‘g‘ri, chunki mubtado muannas bo‘lsa-da, xabar muzakkar shaklda kelgan. To‘g‘ri shakli:
الطالبةُ مجتهدةٌ
Mubtado va xabar nafaqat sodda so‘z shaklida, balki murakkab shakllarda ham kelishi mumkin. Xabar ayrim hollarda **jumla yoki شبه جملة** shaklida ham qo‘llanadi. Masalan: الطالبُ في الفصل “Talaba sinfdadir.”
Bu yerda: الطالبُ — mubtado; في الفصلِ — jar-majrurdan tashkil topgan شبه جملة xabar.
Yoki: الولدُ يكتبُ الدرسَ “Bola darsni yozmoqda.”
Bu gapda: الولدُ — mubtado; يكتبُ الدرسَ — fe’lli jumla shaklidagi xabar.

Demak, arab tilida mubtado va xabar ismiy gapning asosiy tarkibiy qismlari bo‘lib, ular o‘rtasidagi grammatik moslashuv nahv tizimining muhim jihatlaridan biri sanaladi. Shuningdek, mubtado va xabar o‘rtasidagi muhim grammatik munosabatlardan yana biri **son** jihatidan moslashuvdir. Arab tilida so‘zlar *birlik (مفرد), ikkilik (مثنى) va ko‘plik (جمع)* shakllarida qo‘llanadi. Mubtado qaysi sonda kelsa, xabar ham unga mos shaklda ishlatiladi. Ushbu moslashuv gapning grammatik yaxlitligini ta’minlaydi.

Agar mubtado birlik shaklda bo‘lsa, xabar ham birlik shaklda keladi. Masalan: الكتابُ مفيدٌ “Kitob foydalidir.”
Bu gapda: الكتابُ — birlik mubtado; مفيدٌ — birlik xabar.
Yoki: الزهرةُ جميلةٌ “Gul chiroylidir.” Mazkur gapda ham mubtado va xabar birlik shaklda qo‘llangan.

Arab tilida ikkilik shakl alohida grammatik xususiyatga ega. Mubtado ikkilik shaklda kelsa, xabar ham ikkilik shaklda ishlatiladi. Masalan: الطالبانِ مجتهدانِ “Ikki talaba tirishqoqdir.”
Bu yerda: الطالبانِ — ikkilik mubtado; مجتهدانِ — ikkilik xabar.
Muannas shaklda esa: الطالبتانِ مجتهدتانِ “Ikki talaba qiz tirishqoqdir.”
Ko‘plik shaklida ham moslashuv saqlanadi. Masalan: الطلابُ حاضرونَ “Talabalar hozirdirlar.”
Bu gapda: الطلابُ — muzakkar ko‘plik mubtado; حاضرونَ — muzakkar ko‘plik xabar.
Muannas ko‘plikda: الطالباتُ حاضراتٌ “Talaba qizlar hozirdirlar.”
Ko‘rinib turibdiki, xabar mubtadoga son jihatidan to‘liq moslashmoqda.

Biroq arab tilida ayrim hollarda ko‘plikdagi noaqil (jonsiz) so‘zlar muannas birlik kabi muomala qilinadi. Bu arab grammatikasining o‘ziga xos jihatlaridan biridir. Masalan: الكتبُ مفيدةٌ “Kitoblar foydalidir.”
Bu yerda الكتبُ ko‘plik shaklda bo‘lsa-da, *noaqil jam’* bo‘lgani sababli xabar مفيدةٌ muannas birlik shaklda kelgan. Mazkur holat arab tilidagi grammatik moslashuvning murakkab jihatlaridan biri hisoblanadi va ko‘plab til o‘rganuvchilar uchun qiyinchilik tug‘diradi.

Agar son jihatidan moslashuv buzilsa, gap grammatik jihatdan noto‘g‘ri bo‘ladi. Masalan: الطالبانِ مجتهدٌ
Bu gapda mubtado ikkilik shaklda, xabar esa birlik shaklda qo‘llangan. To‘g‘ri shakli:
الطالبانِ مجتهدانِ

Shunday qilib, mubtado va xabarning son jihatidan moslashuvi arab tilidagi ismiy gapning muhim grammatik qoidalaridan biri bo‘lib, gap mazmunining aniq va to‘g‘ri ifodalanishiga xizmat qiladi.

XULOSA: Xulosa qilib aytganda, arab tilidagi ismiy gap tarkibida mubtado va xabar o‘rtasidagi moslashuv muhim grammatik hodisalardan biri hisoblanadi. Ushbu moslashuv jins va son jihatlarida namoyon bo‘lib, gapning grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzilishi hamda mazmunning aniq ifodalanishini таъминlaydi. Mubtado qaysi shaklda qo‘llansa, xabar ham unga mos ravishda ishlatilishi arab nahvining asosiy qoidalaridan sanaladi. Maqola davomida mubtado va xabarning grammatik xususiyatlari, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda moslashuv qoidalari misollar asosida tahlil qilindi. Shuningdek, birlik, ikkilik va ko‘plik shakllaridagi moslashuv hamda ayrim istisno holatlar yoritib berildi. Ayniqsa, noaqil

ko‘pliklarning muannas birlik shaklida kelishi arab tilining o‘ziga xos grammatik jihatlaridan biri ekanligi ko‘rsatildi.

Mazkur mavzuni o‘rganish arab tilidagi ismiy gaplarni to‘g‘ri tushunish va grammatik jihatdan to‘g‘ri qo‘llashda muhim ahamiyat kasb etadi. Mubtado va xabar o‘rtasidagi moslashuv qoidalarini chuqur o‘zlashtirish talabalarning arab tilidagi nutq va yozuv malakasini rivojlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, ushbu mavzu nahv ilmining muhim nazariy masalalaridan biri sifatida arab tilshunosligida alohida o‘rin tutadi.

ADABIYOTLAR:

1. Ibrohimov N. *Arab tili grammatikasi* Toshkent: 2007.
2. Sibavayh. *Al-Kitob*. Qohira: Dor al-kutub al-ilmiyya, 1988.
3. Anis Ibrohim. *An-nahv al-vazifiy*. Qohira: Dor al-maorif, 1975.
4. Haywood J. A., Nahmad H. M. *A New Arabic Grammar of the Written Language*. London: Lund Humphries, 1965.
5. Ryding Karin C. *A Reference Grammar of Modern Standard Arabic*. Cambridge: Cambridge University Press, 2005.
6. G‘ulomov A., Asqarova M. *Hozirgi o‘zbek adabiy tili*. Toshkent: O‘qituvchi, 1987.